

Anna Krüger

Początki Cmentarza Żołnierzy Radzieckich w Gdańsku. Kwestie organizacyjne i propagandowe

Po zakończeniu II wojny światowej polskie władze przystąpiły do inwentaryzacji grobów wojennych na terenie kraju (przedmiotem zainteresowania były mogiły indywidualne i zbiorowe żołnierzy, jeńców oraz osób cywilnych). Informacje o tego rodzaju pochówkach zbierały gminy, a uzyskane dane przekazywano do starostw powiatowych. Wykazy grobów otrzymywało następnie Ministerstwo Administracji Publicznej, sprawujące nadzór nad grobami i cmentarzami wojennymi. Wśród dokumentowanych obiektów znajdowały się liczne miejsca pochówków żołnierzy Armii Czerwonej z lat 1944–1945. W latach 1948–1954 i 1957–1958 przeprowadzano ekshumacje żołnierzy sowieckich, a po ich zakończeniu (w większości w pierwszym z wymienionych okresów) zakładano cmentarze¹. W niektórych przypadkach zagospodarowywano istniejące już prowizoryczne miejsca pochówków urządzone jeszcze podczas działań wojennych przez Armię Czerwoną w centralnych punktach miast czy przy drogach wjazdowych do miejscowości. W przypadku zakładania nowych nekropolii wybierano podobne reprezentacyjne lokalizacje. Żołnierzy, których dane osobowe można było ustalić, chowano w mogiłach indywidualnych, pozostałych – w mogiłach zbiorowych, niekiedy, jak we Wrocławiu, wznoszono osobne cmentarze dla oficerów i szeregowców². Całkowity koszt budowy nowych cmentarzy ponosiły władze polskie. Ogólny plan zakładania obiektów w poszczególnych miejscowościach opracowywano w Ministerstwie Administracji Publicznej. Zgodę na rozpoczęcie ekshumacji wydawał wojewoda, a praktyczną i organizacyjną stronę przedsięwzięcia zajmowały się starostwa powiatowe (później powiatowe rady narodowe), które musiały po zakończeniu inwestycji przesłać do ministerstwa sprawozdanie finansowe³.

Zasady, według których zakładano nekropolie żołnierzy sowieckich, przybliżają wytyczne przesłane z Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku do starostów powiatowych i prezydentów miast wydzielonych województwa gdańskiego. Nakazano zakończenie prac przy budowie nowych miejsc pochówków na wiosnę 1949 r. oraz polecono, aby dane dotyczące ekshumacji były ścisłe i dokładne, a terminy i kosztorysy realne. Ponadto cmentarze powinny posiadać trwałe ogrodzenie (murowane lub żelazne), poszczególne zaś mogiły powinny być obmurowane, na każdym cmentarzu powinien znajdować się

¹ Ogólnopolska Komputerowa Baza Cmentarzy Wojennych, <http://groby.radaopwim.gov.pl/grob/11329/> [dostęp 5.04.2016].

² G. Trzaskowska, *Cmentarze wojenne we Wrocławiu w latach 1939–2002*, Wrocław 2008, s. 141–281.

³ Ogólnopolska Komputerowa Baza Cmentarzy Wojennych, <http://groby.radaopwim.gov.pl/grob/11329/> [dostęp 5.04.2016].

pomnik kamienny lub murowany. Prace miały się odbywać „przy maksymalnym udziale czynnika społecznego, zwłaszcza TPPR [Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej]”, natomiast jako główne źródło pokrycia kosztów miała służyć „ofiarność społeczeństwa”⁴.

Na ziemiach polskich powstało w sumie 175 cmentarzy, 71 kwater żołnierskich na innych cmentarzach oraz 210 mogił zbiorowych lub mogił pojedynczych żołnierzy sowieckich, a wśród nich można wymienić: Cmentarz Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich w Warszawie, Cmentarz Oficerów Radzieckich we Wrocławiu, Cmentarz Żołnierzy Armii Czerwonej w Raciborzu, Cmentarz Żołnierzy Radzieckich w Cybince, Starogardzie Gdańskim i inne⁵. Charakterystycznym elementami ich wystroju były gwiazdy, obeliski, rzeźby figuralne lub płaskorzeźby ukazujące postacie żołnierzy. Na terenie niektórych z wyżej wymienionych nekropolii wzniesiono tzw. pomniki wdzięczności Armii Czerwonej. W okresie PRL pomniki te budowano jako osobne monumenty, ale również jako dominujące elementy kompozycyjne założeń cmentarnych. Miały one wyrażać wdzięczność za „wyzwolenie” Polski przez Armię Czerwoną⁶. Obszerną pracę na temat pierwszego typu obiektów, ich zakładania, użytkowania i znaczenia napisała Dominika Czarnecka, wspominając w niej również o cmentarzach⁷. Przykład założenia cmentarnego, którego elementem jest Pomnik Wdzięczności Armii Czerwonej (niekiedy określano tak cały obiekt), stanowi Cmentarz Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich w Gdańsku. Znajduje się on przy ulicy Giełguda i sąsiaduje z zabytkowym Cmentarzem Garnizonowym. Zajmuje obszar o wielkości 1,65 ha na miejscu dawnego, przedwojennego Cmentarza Gminy Wolnoreligijnej. Jego główne elementy kompozycyjne to osiemnastometrowy żelbetonowy obelisk na wzgórzu (w górnej części pomnika umieszczono rzeźbiony fryz z motywem sierpa i młota, a wierzchołek zwieńczono metalowym globusem), ściana z płaskorzeźbami oraz rozległe pole grobowe (miejsce pochówku żołnierzy w trzech mogiłach zbiorowych), obecnie zwane Polem Gwiazd – od umieszczonych na nim 1088 gwiazd⁸. Pochowano na nim żołnierzy sowieckich poległych podczas walk o Gdańsk w marcu 1945 r.⁹

⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Starostwo Powiatowe w Tczewie, 1647/92, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku Wydział Społeczno-Polityczny do Ob. Starostów Powiatowych i Prezydentów Miast Wydzielonych woj. gdańskiego, 16.11.1948, k. 9.

⁵ Ogólnopolska Komputerowa Baza Cmentarzy Wojennych, <http://groby.radaopwim.gov.pl/grob/11329/> [dostęp 5.04.2016].

⁶ Obecnie w literaturze przedmiotu kwestionuje się samo pojęcie „wyzwolenia”. W odniesieniu do opanowywania terenów bardziej adekwatne jest pojęcie zdobywania, gdyż Armia Czerwona nie tyle „wyzwalała” je, co zdobywała w drodze na Berlin. Kwestie te doczekały się już obszernej literatury przedmiotu. Działaniom Armii Czerwonej na Pomorzu poświęcone są m.in. prace: M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945–1947*, Toruń 2001; G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945–1947*, Warszawa 2003 oraz znaczna część opracowania *Armia Czerwona/Radziecka w Polsce. Studia i szkice*, pod red. K. Filipa, M. Golona, Borne Sulinowo–Bydgoszcz–Gdańsk 2014.

⁷ D. Czarnecka, „Pomniki Wdzięczności” Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej, Warszawa 2015, s. 88–89, 148–149.

⁸ Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, http://www.zdiz.gda.pl/cmentarze/CHAPTER_77125.asp?soid=6E-3E8B3F00224BF3AEC848E9A9D4FDD6 [dostęp 28.11.2015].

⁹ Dnia 14 marca 1945 r. wojska sowieckie przystąpiły do ataku na gdański rejon umocniony. Od 9 marca 1945 r. trwały bombardowania Głównego Miasta. Dnia 30 marca żołnierze niemieccy wycofali się z dzielnicy

Informacje dotyczące dziejów Cmentarza Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich pojawiały się w kilku artykułach popularnonaukowych¹⁰ oraz opracowaniach naukowych¹¹. Niniejszy tekst rozwija wątki obecne już w literaturze przedmiotu, dotyczące zagadnień związanych z zakładaniem tego cmentarza (w szerszym zakresie przedstawia okoliczności powstania obiektu, etapy jego wznoszenia oraz koszt budowy założenia). Szczególnie interesującą i mniej zbadaną kwestię stanowi znaczenie propagandowe nekropolii. Przedmiotem refleksji będą zatem w szczególności uroczystości o charakterze propagandowym odbywające się na terenie cmentarza od momentu jego otwarcia w 1947 r. Podstawę źródłową artykułu stanowią materiały archiwalne ze zbiorów Archiwum Państwowego w Gdańsku (APG), m.in. z Zespołu Miejskiej Rady Narodowej (MRN) oraz Komitetu Wojewódzkiego PZPR, materiały prasowe z „Dziennika Bałtyckiego” i „Wieczoru Wybrzeża” oraz wspomnienia.

Budowa założenia cmentarnego z pomnikiem

Budowę Pomnika Wdzięczności wraz z cmentarzem planowano już w 1946 r. W celu zrealizowania tego założenia 19 września 1946 r. powołano komitet budowy pomnika. Jego pierwsze zebranie odbyło się w Ratuszu Staromiejskim w Gdańsku. Przewodniczący Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności – Prezydent Miasta Gdańska zdecydował, iż pomnik zostanie wzniesiony ze składek społeczeństwa gdańskiego – w tym celu pracownicy urzędów i innych zakładów pracy musieli się opodatkować. Projekt pomnika przedstawił Wydział Techniczny Zarządu Miejskiego. Miał to być betonowy obelisk kryty piaskowcem i otoczony rzeźbami. Ustalenie ostatecznej formy było zadaniem Komitetu Wykonawczego, który współpracował z architektami i plastykami¹². W skład komitetu weszli: przewodniczący – Prezydent Miasta Gdańska Bolesław Nowicki, wiceprzewodniczący – inż. Eugeniusz Kwiatkowski, Waław Trojanowski (prezes Związku Kupców), skarbnik – Edmund Łukaszewicz (dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności w Gdańsku), Roman Raszewski (Okręgowa Komisja Związków Zawodowych), inż. Władysław Szedrowicz (Biuro Odbudowy Portów), inż. Janczukowicz (Wydział Budowlany Zarządu Miejskiego), Gostrzewski (dyrektor Zjednoczonych Stoczni), Alfons Łossowski (artysta rzeźbiarz), dr Słonina jako przedstawiciel Polskiego Stronnictwa Ludowego i redaktor Zdzisław Wojtowicz jako przedstawiciel Stronnictwa Demokratycznego, przedstawiciele Polskiej Partii Robotniczej, Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego, Stron-

Westerplatte, a 31 marca z dzielnicy Stogi. Miasto zostało wtedy zdobyte przez Armię Czerwoną, zob. *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 2: 1920–1945, pod red. E. Cieślaka, Sopot 1998, s. 334–336.

¹⁰ M. Michalski, *Mauzoleum żołnierzy radzieckich w Gdańsku*, „Jantarowe Szlaki” 1979, nr 4, s. 53–54.

¹¹ J. Labenz, *Cmentarze na terenie Śródmieścia (z Aniołkami). Zespół przy ulicy Giełguda* [w:] *Encyklopedia Gdańska*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 2012, s. 185; D. Czarnecka, *Próba wysadzenia gdańskiego pomnika wdzięczności Armii Czerwonej w 1949 roku (w świetle akt Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku)*, „Zapiski Historyczne” 2013, t. 78, z. 3, s. 105–128; D. Czarnecka, „Pomniki Wdzięczności”..., s. 88–89, 149.

¹² „Dziennik Bałtycki” 25.09.1946, s. 3.

nictwa Pracy oraz Radosław Krajewski – przedstawiciel Zarządu Oddziału Wojewódzkiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR) jako sekretarz¹³.

Koszt budowy pomnika szacowano na 2–3 mln zł, a jego odsłonięcie planowano w rocznicę kapitulacji Niemiec w 1947 r. (w Europie Zachodniej jako datę zakończenia II wojny światowej przyjęto 8 maja, natomiast data 9 maja była uznawana w ZSRR i jego państwach satelickich¹⁴). Jak wynika z dokumentów, projekt nie wzbudził społecznego entuzjazmu. Swoje wątpliwości w pismach do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej wyrażała Komisja Kontroli Społecznej przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Gdańsku (WRN). Mówiły one o niechęci opinii publicznej do wznoszenia w najbliższym czasie tego rodzaju pomników wdzięczności. Zamiast tego pojawiały się propozycje przeznaczenia zebranych pieniędzy na budowę domu dla inwalidów i sierot po poległych podczas wojny. Miała się na nim znaleźć także określona forma upamiętnienia żołnierzy sowieckich: „Na frontonie takiego domu mógłby być umieszczony napis: Dom sierot, inwalidów itp. W dowód wdzięczności za oswobodzenie Gdańska przez bohaterskie wojska Armii Czerwonej – odpowiednia płaskorzeźba oraz nazwa domu »Czerwona Gwiazda«, »Stalingrad« lub podobna”¹⁵. Sugerowano przy tym odłożenie wzniesienia pomnika na czas, w którym sytuacja materialna państwa i społeczeństwa będzie lepsza, a zwłaszcza kiedy zaspokojone zostaną jego podstawowe potrzeby materialne¹⁶. Propozycje te nie zostały przyjęte, plany budowy pomnika były kontynuowane (w celu zwiększenia poparcia społecznego zaangażowano m.in. Urząd Informacji i Propagandy). Próbowano też zwrócić uwagę mieszkańców miasta na planowane przedsięwzięcie – w tym celu kolportowano odpowiednie propagandowe ogłoszenia. Nawoływano w nich obywatele miasta Gdańska do uczczenia pamięci o żołnierzach Armii Czerwonej, którą przedstawiano jako sojusznika zasługującego na szczególne uznanie. Odwoływano się do następujących argumentów o charakterze propagandowym: „Bohaterskim wysiłkom wojsk ceniących bardziej niż życie własne zwycięstwo Słowian zawdzięczamy wyzwolenie piastowskich ziem polskich z przemocy niemieckiej, wyzwolenie Dolnego Śląska i naszego wybrzeża morskiego ze Szczecinem, Gdynią i Gdańskiem. [...] Bohaterskie wysiłki tych, których najwięcej poległo w gigantycznych zmaganiach o nasze »być lub nie być«, o złamanie wroga, o uczynienie Gdańska polskim, bohaterskie wysiłki wojsk radzieckich domagają się czci im należnej”¹⁷. Informowano także o powstaniu Gdańskiego Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim. Apelowano przy tym do mieszkańców

¹³ APG, Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Gdańsku (dalej: MRN i ZMG), Gdański Komitet Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim 1946–1950, 1165/250, Protokół zebrania organizacyjnego Gdańskiego Komitetu Towarzystwa Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim, 19.09.1946, k. 38.

¹⁴ „Dziennik Bałtycki” 25.09.1946, s. 3.

¹⁵ APG, MRN i ZMG, 1165/251, Pismo Wojewódzkiej Rady Narodowej do Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsku, 7.08.1947, k. 165.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ APG, 1165/251, Ulotka, 1946, k. 5.

miasta o „czynny stosunek do budowy pomnika, czyli złożenie ofiary pieniężnej” (co uczynić miał każdy obywatel)¹⁸.

Dnia 21 września 1946 r. ogłoszono konkurs na projekt Pomnika Wdzięczności oraz powołano komisję konkursową składającą się z jedenastu osób. Przewidziano dwie nagrody pieniężne: za pierwsze miejsce – 30 tys. zł, za drugie – 15 tys. zł. Zorganizowano też zbiórkę pieniędzy na pomnik, które wpłacano na konto czekowe Komitetu. Wyniki pierwszego konkursu nie spełniły jednak oczekiwań, nie wybrano do realizacji żadnej z nadesłanych prac¹⁹. Sąd konkursowy zdecydował więc o ogłoszeniu drugiego konkursu z terminem trzymiesięcznym. Jego przeprowadzeniem miało się zająć Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej²⁰. Jak podano w regulaminie, celem konkursu było zaprojektowanie „pomnika wdzięczności społeczeństwa gdańskiego dla poległych w walce o Gdańsk żołnierzy Armii Radzieckiej”²¹. Twórcy mieli uwzględnić w swoich projektach powiązanie pomnika z cmentarzem, względy krajobrazowe oraz usytuowanie mogił poległych. Założenie należało połączyć kompozycyjnie z aleją Rokossowskiego. Zajmować miało obszar wzgórza, na którym planowano wznieść wysoki monument, oraz teren wzdłuż ulicy Giełguda, czyli miejsce dawnego cmentarza Gminy Wolnoreligijnej (gdzie w zadrzewionej kotlinie otoczonej z trzech stron skarpami znajdowało się 1200 grobów żołnierzy sowieckich). Tym razem za pierwsze miejsce przysługiwała suma 50 tys. zł, drugie – 30 tys. zł, a trzecie – 20 tys. zł. Przewidziano również dwie nagrody dodatkowe po 10 tys. zł. Do projektów należało dołączyć plan sytuacyjny w skali 1:1000, plan orientacyjny (ukazujący połączenie kompozycyjne z aleją Rokossowskiego), dwa rzuty poziome pomnika, zwięzły opis techniczny oraz model projektu (ewentualnie fotografie modelu). Projekty miały być dostarczone w zapieczętowanych teczkach, paczkach oraz rulonach. Termin ich nadsyłania upływał dnia 15 kwietnia 1947 r.²²

Informacje na temat konkursu zamieszczono w prasie – w „Dzienniku Bałtyckim”, „Życiu Warszawy”, a także rozesłano je do oddziałów Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej w innych miastach (m.in. Krakowie i Wrocławiu)²³. Łącznie nadesłano dziewięć zgłoszeń – sześć miejscowych oraz trzy spoza regionu. Zostało przyznanych kilka nagród: I miejsce (zespół z Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w składzie: Leszek Weroczy, Franciszek Duszeńko, Leszek Kiernicki; projekt nr 5), II miejsce (autorzy z WSSP: Adam Smolana, Tadeusz Żodziana, Anna Rodycz; projekt nr 3), III miejsce (inżynier arch. Kazimierz Husarski z SARP, projekt nr 2)²⁴. Wybrany projekt nr 5 określono jako dobry, chociaż niedojrzały w opracowaniu, dlatego poddano go pewnym

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ APG, 1165/250, Sprawozdanie Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności za okres od 19 września 1946 r., k. 9.

²⁰ APG, 1165/250, Regulamin konkursu, b.d., k. 78.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ APG, 1165/250, Dziennik czynności konkursu, 21.05.1947, k. 90.

²⁴ APG, 1165/250, Protokół nr 2 Pierwszego Posiedzenia Sądu Konkursowego na projekt szkieletowy pomnika wdzięczności poległych w walce o Gdańsk żołnierzy Armii Radzieckiej, b.d., k. 93.

modyfikacjom (zaczepnięto pewne elementy z pracy nr 2)²⁵. Przy budowie pomnika zamierzano skorzystać z obydwu wyżej wymienionych projektów. W końcu podjęto decyzję o wzniesieniu obelisku pozbawionego tła architektonicznego. Jego górną część miał zdobić fryz autorstwa Łossowskiego, który planowano zwieńczyć globusem – godłem ZSRR. Wziąwszy pod uwagę sugestie sowieckiego konsula, na lokalizację obiektu wybrano wzgórze z widokiem na morze (miał on być widoczny z Nowego Portu)²⁶. Budowa była podzielona na dwa etapy – najpierw chciano przygotować wzgórze i wznieść obelisk, a następnie zagospodarować teren, na którym znajdować się miały mogiły żołnierskie²⁷.

Jesienią 1947 r. trwały intensywne prace przy budowie cmentarza. Przeprowadzał je Wydział Plantacji Miejskich. Na pokrycie kosztów prac na terenie cmentarza przeznaczono kredyt w wysokości 400 tys. zł²⁸. W kosztorysie przewidziano następujące czynności: uprzątnięcie terenu (usunięcie kamieni i złomu, załadowanie na wóz i wywiezienie na odległość 200 m), wykarczowanie zniszczonych krzewów, zasypanie dołów, oczyszczenie drzew i krzewów z suchych i połamanych gałęzi, zasypanie dołów strzeleckich na skarpie, zmodelowanie skarpy, wycinanie darnin, darniowanie skarpy i umocnienie jej brzegu, modelowanie tarasów, wykonanie kołków do umocowania darni, zbudowanie drogi prowadzącej do pomnika, założenie kwietnika, posadzenie kwiatów i ich podlanie, uregulowanie szczytu skarpy i jego umocnienie kamieniami, świadczenia socjalne, wyżywienie robotników. Za powyższe prace zapłacono 371 064 zł. Pozostałe koszty to: przewozy (drzewek, krzewów i narzędzi) – 16 524 zł, projekty i wykonanie kosztorysu – 3 712 zł oraz kierownictwo i nadzór rachunkowości – 8 700 zł. Dało to łącznie kwotę 400 tys. zł²⁹.

W obrębie cmentarza odbywały się również ekshumacje, np. dnia 5 listopada 1947 r. na życzenie konsulatu ZSRR przeniesiono szczątki dwóch żołnierzy, określonych jako zasłużonych, na miejsca honorowe, natomiast trzech kolejnych pochowano w mogile zbiorowej. W ekshumacjach uczestniczyli przedstawiciele Generalnego Konsulatu ZSRR w Gdańsku, Wydziału Zdrowia i Wydziału Plantacji Miejskich Zarządu Miejskiego w Gdańsku, Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności, Centralnego Zarządu Cmentarzy Miejskich oraz przedstawiciel sowieckiej armii – płk Dobronienko. Wiązały się z tym dodatkowe problemy, jak np. zorganizowanie transportu (temu celowi miała służyć jedyna parokonna podwoda)³⁰ czy zakup trumien (dnia 3 października 1947 r. w sprawie nabycia trzech trumien zwrócono się do Zarządu Cmentarzy Miejskich, miały one być dostarczone w dniu ekshumacji, tj. 5 listopada 1947 r.)³¹ Ekshumacje i przenoszenie

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ APG, 1165/250, Protokół nr 3 Drugiego Posiedzenia Sądu Konkursowego, 29.05.1947, k. 95.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ APG, MRN i ZMG, Cmentarze, 1165/604, Pismo Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim do Wydziału Plantacji Zarządu Miejskiego, 23.09.1947, k. 47.

²⁹ *Ibidem*, k. 21–23.

³⁰ APG, MRN i ZMG, Cmentarze, 1165/604, Pismo Wydziału Plantacji Zarządu Miejskiego do Wydziału Gospodarczego, 5.11.1947, k. 48.

³¹ APG, 1165/604, Pismo Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim do Wydziału Plantacji Zarządu Miejskiego, 3.10.1947, k. 47.

zwłok znajdujących w różnych przypadkowych miejscach i chowanych w tymczasowych grobach na cmentarzu wojennym były przeprowadzane również w kolejnych latach. Duża akcja ekshumacyjna miała miejsce w maju 1948 r. Zwłoki chowano w trumnach – przykładowo 4 maja 1948 r. pogrzebano szczątki 22 żołnierzy³². Ostatecznie akcja wydobywania ciał poległych została zakończona w 1949 r. W sumie na cmentarzu znalazło się 3 088 zwłok (2 225 żołnierzy poległych w walkach o miasto lub zmarłych od ran wkrótce po jego zdobyciu, 537 jeńców wojennych oraz 27 osób cywilnych). Były to ciała żołnierzy formacji 2 Frontu Białoruskiego należących do następujących jednostek: 2 Armii Uderzeniowej (w skład której wchodziły 199 Dywizja Piechoty, 242 Dywizja Piechoty oraz 372 Dywizja Piechoty), 49 Armii Ogólnowojskowej (385 Dywizja Piechoty), 65 Armii Ogólnowojskowej (37 Gwardyjska Dywizja Piechoty, 86 Dywizja Piechoty, 193 Dywizja Piechoty oraz 105 Korpus Armijny), 70 Armii Ogólnowojskowej (108 Dywizja Piechoty), 4 Armii Lotniczej (8 Korpus Lotniczy). Ustalono przy tym tożsamość 1291 zmarłych. Wśród nich byli trzej wojskowi, którzy w ZSRR zostali uznani za bohaterów: Boridko Fiedor Pietrowicz (major gwardii, dowódca Batalionu Czołgów, zm. 19 marca 1945 r.), Sabir Nachimow (generał major, dowódca 37 Gwardyjskiej Dywizji Piechoty, zm. 26 marca 1945), Nikitin Witalij Pietrowicz (starszy lejtnant, zm. 30 marca 1945 r.)³³.

Na terenie nekropolii prowadzono dalsze prace. Dnia 4 kwietnia 1948 r. podjęto decyzję o budowie ściany z płaskorzeźbą przy skarpie. Tym razem (z uwagi na wysoki koszt) nie ogłoszono konkursu, lecz zwrócono się bezpośrednio do gdańskich rzeźbiarzy, Związku Polskich Artystów Plastyków (ZPAP) oraz osób wcześniej nagrodzonych o bezpłatne szkice. Rysunki nadesłali inżynier Adam Haupt i artysta rzeźbiarz Roman Zieliński, Alfons Łossowski przedstawił zaś kilka modeli w gipsie. Wykonanie szkiców i kosztorysów zlecono Alfonsowi Łossowskiemu, ZPAP oraz zwycięzcom pierwszego konkursu. Za najbardziej wartościową artystycznie i najtańszą uznano ofertę Łossowskiego. Projekt globusa wieńczącego obelisk miał wykonać artysta Roman Zieliński. Za opracowanie treści napisów na skarpie w językach polskim i rosyjskim odpowiadali płk Dobronienko i Krajewski. Ostatecznie zredagowano następujący tekst: „Odnieśliście wielkie zwycięstwo, byliście nieustraszeni w boju, oddaliście życie własne za słuszną sprawę. Bohaterom Radzieckim poległym w r. 1945 przy wyzwoleniu Gdańska – mieszkańcy Gdańska”³⁴. Płaskorzeźby na skarpie miał wykonać Alfons Łossowski, natomiast napisy artysta rzeźbiarz Władysław Marcinkowski. Prace budowlane wykonał Wydział Techniczny Zarządu Miejskiego. W 1948 r. zauważono, że jest konieczne ogrodzenie cmentarza z powodu sąsiedztwa kolonii ogródków działkowych. W piśmie do Zarządu Miejskiego kierownik kolonii ogródków działkowych tak uzasadniał swą prośbę: „Na terenie kolonii ogródków działkowych w Gdańsku [...] powstał Pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej. Pomnik

³² APG, MRN i ZMG, Protokoły w sprawie ekshumacji zwłok żołnierzy francuskich poległych na terenie Polski, 1165/1256, Protokoły ekshumacji żołnierzy polskich, radzieckich i innych, 25.06.1948, k. 46–55.

³³ Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, http://www.zdiz.gda.pl/cmentarze/CHAPTER_77125.asp?soid=6E-3E8B3F00224BF3AEC848E9A9D4FDD6 [dostęp 28.11.2015].

³⁴ Cyt. za inskrypcją na pomniku.

jest często odwiedzany przez poszczególne grupy wycieczkowe. Niestety spotyka się jednostki aspołeczne, które kradną owoce, łamią drzewa owocowe i krzewy owocowe ze znajdujących się w sąsiedztwie Pomnika Wdzięczności działek ogrodniczych należących do poszczególnych działkowców³⁵. Z powodu zaistniałych okoliczności prosił zatem o „możliwie prędkie odgrodzenie terenu Pomnika Wdzięczności od kolonii ogródków działkowych”³⁶.

Teren cmentarny otoczono parkanem (z ocynkowanej siatki drucianej umocowanej do słupów z rur żelaznych), zbudowano bramę wejściową. Ponadto wykonano też inne prace: teren przed ścianą z płaskorzeźbami (o wymiarach 3 × 3 m, przedstawiającymi trzy postacie żołnierzy sowieckich – czołgisty, artylerzysta i żołnierza piechoty z karabinem) wyłożono betonowymi płytami (miał on służyć jako miejsce organizowania uroczystości), utworzono tarasy, zbudowano wiodące w ich kierunku schody, posadzono kosodrzewinę, tuje (w kotlinie) i inną roślinność, uformowano kwietniki, trawniki, na grobach ustawiono płyty betonowe z numerami (które wykonała firma Wyrbrzeże), naprawiono też ścieżkę do obelisku i prowadzące na nią wejście. Jednocześnie skarpa cmentarna, obrzeża nekropolii od strony szosy oraz zbocza pagórka pomnikowego zostały obsadzone drzewami (m.in. klonami, brzożami, topolami, wierzbami)³⁷. Zachowały się trzy fotografie założenia cmentarnego sprzed 1950 r., umieszczone w albumie dotyczącym cmentarzy sowieckich w województwie gdańskim, który został wykonany w Komitecie Wojewódzkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Pierwsza z fotografii przedstawia zachowany do dnia dzisiejszego wysoki obelisk z metalową kulą na szczycie na wzniesieniu powyżej cmentarza, z którego roztacza się rozległy widok. Wokół obelisku znajduje się niewielka okrągła wybetonowana przestrzeń, a wzgórze jest prawie nieporośnięte drzewami. Fotografia druga ukazuje fragment dolnej części cmentarza w jej końcowej części. Po lewej stronie znajdują się schody, w kierunku ściany wieńczącej dolną część założenia (przed nią) występuje słabo porośnięta trawą duża prostokątna pochyłość, a na jej środku posadzone na planie kwadratu niskie krzewy. Poniżej widać dwa prostokątne pola trawników, a między nimi szeroką aleję obsadzoną niskim żywopłotem (po bokach trawnika są widoczne niewielkie betonowe ukośne tabliczki). Ostatnia fotografia przedstawia ujęcie trawników z góry, widać oba ich pola, aleje między nimi. Można również zauważyć, że na pochyłości wydzielono krawężnikami niewielką kwadratową część i przedstawiono na niej gwiazdę (z roślinności lub ziemi). Granice cmentarza obsadzono niskim żywopłotem, po prawej stronie przy granicy znajdują się cztery strzyżone drzewa, dalej kolejne, niższe drzewa, przy dolnej zaś granicy pozostawiono wysokie drzewa³⁸. Ostatecznie budowę założenia cmentarnego ukończono w 1950 r.³⁹

³⁵ APG, MRN i ZMG, Gdański Komitet Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim 1946–1950, 1165/251, Pismo Komitetu Budowy Pomnika do Zarządu Miejskiego w Gdańsku, 18.06.1948, k. 133.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ APG, 1165/250, Porządek dzienny zebrania Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności, 6.10.1947, k. 72 i nast.

³⁸ APG, Komitet Wojewódzki PZPR, 2384/21958, Album pt. *Bohaterom Radzieckim Społeczeństwo Województwa Gdańskiego*, b.d., b.p.

³⁹ APG, 1165/250, Budowa Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim – ogólny opis techniczny,

Fundusze na jego budowę pochodziły m.in. ze składek indywidualnych osób (do których apelowano), członków związków zawodowych, kół Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, przedsiębiorstw, instytucji handlowych i przemysłowych. W 1949 r. prezes Związku Kupców – Waław Trojanowski – zadeklarował zorganizowanie imprezy sportowej Lechii (klubu piłkarskiego) na rzecz budowy pomnika. Natomiast prezydent Gdańska Nowicki chciał urządzić koncert z muzyką rosyjską w lesie przy Jaśkowej Dolinie, z którego dochód miałyby być przeznaczony na wzniesienie cmentarza⁴⁰.

Po kilku latach część członków Komitetu Budowy Pomnika zaprzestała działalności (np. prezydent Nowicki czy konsul ZSRR opuścili Gdańsk). Opiekę nad pomnikiem miało sprawować Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i władze miasta. W 1948 r. w piśmie do Ministerstwa Odbudowy Komitet Budowy Pomnika prosił o przesłanie reszty przyznanej dotacji, czyli 200 tys. zł (z 1,25 mln wpłynęło dotychczas 300 tys. i 500 tys.), a także o przyznanie kolejnej kwoty w wysokości 2,5 mln zł na ukończenie pozostałych prac na cmentarzu⁴¹. Za wykonanie kolejnych robót Komitet Budowy Pomnika Wdzięczności był winny Wydziałowi Technicznemu Zarządu Miejskiego sumę 37 595,45 zł. Do końca 1948 r. na założenia cmentarne zostało wydanych 4,5 mln zł, natomiast w 1949 r. o finansowe wsparcie zwrócono się do Izby Przemysłowo-Handlowej w Gdyni (gdyż, jak pisano, prywatne przedsiębiorstwa handlowe i budowlane nie poparły tej inicjatywy)⁴². W styczniu 1950 r. potrzebna kwota była szacowana na około 1,8 mln zł, a o dofinansowanie postanowiono zwrócić się do Rady Państwa (z tego rodzaju pomocy korzystano już wcześniej, np. w 1949 r. na prace przy cmentarzu otrzymano 2250 zł)⁴³.

Uznano również, że jest konieczna bieżąca konserwacja, ponieważ doszło do obsunięć spowodowanych wiosennymi roztopami i opadami deszczu. W 1951 r. rozwiązano stary Komitet Budowy Pomnika Wdzięczności i powołano nowy, w którego skład wchodziło osiem osób, a kierował nim Piotr Stolarek, przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej. Na zebraniu nowego Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności zgłoszono plany dotyczące prac przewidzianych w 1952 r. Były to m.in.: konserwacje niektórych elementów założenia cmentarnego, budowa rowków melioracyjnych, kolejne obsadzenia kosodrzewiną oraz umieszczenie przy bramie napisu informującego, iż jest to cmentarz żołnierzy sowieckich. Zobowiązano się również spłacić zadłużenie w wysokości 37 595,45 zł⁴⁴.

26.05.1951, k. 13.

⁴⁰ APG, 1165/250, Pismo Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności do Ministerstwa Odbudowy z kwietnia 1948 r., k. 37.

⁴¹ APG, 1165/251, Protokół nr 24, 22.05.1948, k. 45.

⁴² APG, 1165/250, Sprawozdanie finansowe za dzień 25 kwietnia 1951 r., k. 15.

⁴³ APG, 1165/250, Protokół z posiedzenia Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierza Radzieckiego, 9.01.1950, k. 52.

⁴⁴ APG, 1165/250, Sprawozdanie finansowe z dnia 26.04.1951, Sprawozdanie z działalności Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności od 19 września 1946 r. do 18 kwietnia 1951 r. Pismo komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności z 17.10.1952, k. 5, 7, 10.

Uroczystości

Założenia pomnikowe i cmentarne upamiętniające żołnierzy Armii Czerwonej były miejscami, gdzie urządzano różnego rodzaju uroczystości o charakterze propagandowym, najczęściej w rocznicę rewolucji październikowej, „wyzwalania” poszczególnych miejscowości, zakończenia II wojny światowej czy powstania Armii Czerwonej⁴⁵. Podobnie działo się w Gdańsku. Od listopada 1947 r. na cmentarzu żołnierzy sowieckich również organizowano uroczystości, a ich przebieg relacjonowała miejscowa prasa. Corocznie w październiku obchodzono rocznicę rewolucji bolszewickiej, a w marcu „wyzwolenia” Gdańska, w lutym cmentarz odwiedzano w święto Armii Czerwonej, kwiaty i wieńce składano na nim także w lipcu w przededniu Święta Odrodzenia, a także okazjonalnie w przypadku wizyt wojskowych czy urzędników z ZSRR. Ukształtowane w latach czterdziestych i pięćdziesiątych rytuały związane z powyższymi obchodami utrwaliły się w kolejnych dziesięcioleciach, a uroczystości na cmentarzu zwłaszcza z okazji dwóch pierwszych rocznic odbywały się do końca epoki PRL.

Dnia 2 listopada 1947 r., jeszcze przed oficjalnym otwarciem cmentarza żołnierzy sowieckich, odbył się pochód zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza i Ligę Kobiet. Przebieg wydarzenia opisano m.in. w „Głosie Wybrzeża”. Wzięła w nim udział orkiestra III Gimnazjum w Gdańsku, młodzież szkolna, hufce przysposobienia wojskowego, delegacje organizacji społecznych oraz „niezliczone tłumy mieszkańców Gdańska”⁴⁶. Na grobach złożono wieńce, orkiestra odegrała marsz żałobny, następnie przemówił płk Dobronienko i podziękował za udział w uroczystości. Kilka dni później nastąpiło oficjalne odsłonięcie tzw. Pomnika Wdzięczności usytuowanego na wzgórzu powyżej cmentarza i będącego jednym z elementów kompozycyjnych całego założenia⁴⁷. W „Głosie Wybrzeża” z 4 listopada 1947 r. został przedstawiony planowany przebieg wydarzenia. Miało się ono rozpocząć w trzydziestą rocznicę rewolucji październikowej 7 listopada o godzinie 11. Przewidziano następujące elementy uroczystości: przemówienie przewodniczącego Gdańskiego Komitetu Budowy Pomnika Wdzięczności Żołnierzom Radzieckim – Prezydenta Miasta Gdańska Bolesława Nowickiego, odegranie *Marsza żałobnego* Chopina i składanie wieńców u stóp pomnika. W ramach tych obchodów zaplanowano również przemówienia przewodniczącego Oddziału Wojewódzkiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, wicewojewody gdańskiego Antoniego Gadomskiego, Dymitra Popowa p.o. Generalnego Konsula ZSRR, odegranie hymnu ZSRR i hymnu PRL⁴⁸. Dzień po tym wydarzeniu w wymienionej wyżej gazecie ukazała się obszerna relacja pt. *Spółczesność gdańskie w hołdzie bohaterom radzieckim. „Krew wasza nie poszła na marne”*⁴⁹. Obchody relacjonowano w sposób następujący: „W dniu 30. rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej odbyła się w Gdańsku uroczystość odsłonięcia pomnika wdzięczności żołnierzy i oficerów poległych w walce o Gdańsk i polskie morze.

⁴⁵ D. Czarnecka, „Pomniki Wdzięczności”..., s. 8–14.

⁴⁶ „Głos Wybrzeża”, 6.11.1947, s. 4.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Głos Wybrzeża”, 4.11.1947, s. 2.

⁴⁹ „Głos Wybrzeża”, 8.11.1947, s. 2.

Cmentarz wojskowy przybrał uroczystą szatę. Liczne tłumy gdańszczan dążyły do miejsca wiecznego spoczynku zasłużonych żołnierzy radzieckich. Kilkunastometrowy obelisk na wzgórzu świadczy o hołdzie i pomocy dla tych, którzy z dala od swojej ojczyzny zginęli na naszej ziemi za swoją wolność i naszą. U stóp wzgórza, w kotlinie poprzecinanej bratinimi mogiłami, ustawiły się poczty sztandarowe partii politycznych, wojsko, organizacje społeczne, młodzież szkolna oraz tłumy mieszkańców. Dziesiątki delegacji rekrutujących się ze wszystkich organizacji i związków zawodowych przybyło z wieńcami⁵⁰. Następnie obecni dostojnicy wygłosili swoje przemówienia. Jako pierwszy wystąpił prezydent Nowicki. W pierwszej części swojej mowy, której obszerne fragmenty przytaczano, twierdził, że choć wiele osób oczekiwało wyzwolenia kraju, licząc na kraje anglosaskie, „jedynie nieliczni wiedzieli, że wyzwolenie i ratunek może przyjść jedynie od naszego wschodniego sąsiada”⁵¹. Następnie mówił o walce Armii Czerwonej podczas wojny: „Pamiętamy wszyscy, z jakim samozaparciem, odwagą, bezinteresownością walczyły masy ludowe Związku Radzieckiego w obronie granic naszego kraju, wyzwalając go spod buta faszysty germańskiego. Cała działalność Związku Radzieckiego zmierzała i zmierza do zapewnienia pokoju wszystkim ludziom świata i nie jest rzeczą przypadku, że pomnik ten, symbol naszej wdzięczności, odsłaniamy w dzień 30. rocznicy Rewolucji Październikowej”⁵². Zakończenie przemówienia przybrało szczególnie patetyczny charakter, co miało oddziaływać na emocje słuchaczy: „Niechaj poległym na ziemi naszej w obronie naszych praw i wolności braciom – żołnierzom radzieckim szumią do wiecznego snu nasze polskie drzewa, niechaj szumi im nasze polskie morze, niechaj po wsze czasy biją z wdzięczności nasze polskie serca. Hołd ich pamięci”⁵³. W tekście wyraźnie są widoczne elementy propagandowe, począwszy od samego tytułu artykułu. Wyraźnie w nim akcentowano masowy udział w uroczystościach i rzekome silne poparcie społeczeństwa dla tego rodzaju inicjatyw. Budowano też pozytywny wizerunek czerwoarmistów jako heroiczych, bezinteresownie wyzwalających ziemię polskie i walczących o pokój żołnierzy.

W przededniu kolejnej rocznicy rewolucji – 6 października 1949 r. – dokonano odsłonięcia nowych elementów wystroju cmentarza – płaskorzeźb przedstawiających żołnierzy sowieckich. Najpierw przy dźwiękach *Międzynarodówki* ukazano dzieło zgromadzonej publiczności. Następnie wygłoszono trzy przemówienia – jako pierwszy wystąpił przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej Bolesław Gemza, po nim przemówił reprezentant Ludowego Wojska Polskiego (LWP) kpt. Koziarek, a jako ostatni – konsul generalny ZSRR Aleksander Krasnienkow. Główne wątki wystąpień skupiały się wokół oddania hołdu poległym żołnierzom, wdzięczności za „wyzwolenie” Gdańska, braterstwa polsko-sowieckiego oraz wspólnej „walki o pokój”. Na koniec odegrano hymny Polski i ZSRR oraz złożono wieńce. W wydarzeniu tym wzięły udział władze miasta, przedstawiciele TPPR, delegacje partii, Ligii Kobiet, organizacji społecznych, zakładów pracy oraz mło-

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

dzień szkolna⁵⁴. Obchody w rocznicę rewolucji organizowano również w kolejnych latach – przykładowo liczne wieńce z okazji rocznicy rewolucji październikowej w 1953 r. złożyła delegacja młodzieży akademickiej oraz PZPR⁵⁵. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych uroczystości na cmentarzu były jednym z elementów obchodzonego w październiku miesiąca przyjaźni polsko-radzieckiej (obok specjalnych akademii – zwłaszcza najważniejszej w Teatrze Wybrzeże, wykładów, odczytów, okolicznościowych koncertów muzyki rosyjskiej i radzieckiej, jak również licznych artykułów prasowych dotyczących rewolucji). Warto również dodać, iż podobny charakter do gdańskich miały obchody urządzone w Gdyni – tam składano wieńce na cmentarzu w Redłowie – miejscu spoczynku żołnierzy sowieckich i polskich poległych podczas zdobywania Wybrzeża w 1945 r.⁵⁶ Po 1956 r. nadal kontynuowano oficjalne uroczystości na cmentarzu. W 1957 r., czyli w czterdziestą rocznicę rewolucji bolszewickiej, zaproszono na nie większe grono gości z ZSRR, w tym specjalną delegację z Leningradu. Obecni byli również przedstawiciele Komitetu Wojewódzkiego i Miejskiego PZPR w Gdańsku, Prezydium WRN, a także delegacje stoczni, portu, kolei oraz harcerze. Po złożeniu wieńców na cmentarzu członkowie władz oraz goście, w tym członkowie KPZR z Leningradu, udali się do Teatru Wybrzeże na akademię poświęconą rocznicy rewolucji. Podczas niej wygłaszano przemówienia, referaty, potem nastąpiło wręczanie odznaczeń państwowych, a na zakończenie odbył się koncert muzyków z Filharmonii Bałtyckiej⁵⁷.

Uroczystości na terenie nekropolii odbywały się także z innych okazji. Na przykład w lutym 1948 r. w trzydziestą rocznicę powstania Armii Radzieckiej zorganizowano na cmentarzu pochód z wieńcami. Wyruszył 23 lutego 1948 r. z siedziby Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (mieszczącego się we Wrzeszczu przy ul. Rokossowskiego). Uroczystości na cmentarzu rozpoczęły się o godz. 15.15, a ich przebieg został przedstawiony w „Dzienniku Bałtyckim”. Uczestniczyli w nich członkowie TPPR, wicewojewoda Gądomski, działacze PPR, kompania honorowa wojska, Wojska Ochrony Pogranicza, delegacja 10. Ochotniczego Hufca Pracy, konsul ZSRR Tymoteusz Chorobrych i jego następcą Dymitr Popow⁵⁸.

Uroczyscie było świętowane zwłaszcza „wyzwolenie” Gdańska. Ze szczególnym rozmachem zorganizowano obchody piątej rocznicy „wyzwolenia Wybrzeża”. Trwały one kilka dni, a ich moment kulminacyjny przypadał na 2 kwietnia 1950 r. Z tej okazji ulice i domy udekorowano czerwonymi flagami, a na gmachach urzędów i nad ulicami umieszczono propagandowe hasła – dotyczyły one „walki o pokój”, wyrażały podziękowania dla żołnierzy Armii Czerwonej oraz dla Stalina. Uroczystości rozpoczęły się 2 kwietnia o godz. 10 na placu 1 Maja, gdzie zebrali się członkowie delegacji zakładów pracy, partii politycznych, organizacji społecznych z pocztami sztandarowymi i, jak podkreślano, z wieńcami z żywych kwiatów. Następnie utworzono pochód, który

⁵⁴ „Dziennik Bałtycki”, 7.11.1947, s. 4.

⁵⁵ „Głos Wybrzeża”, 10.11.1953, s. 4.

⁵⁶ „Dziennik Bałtycki”, 7.11.1957, s. 2.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ „Dziennik Bałtycki”, 21.02.1948, s. 4.

udał się na cmentarz sowiecki. Na przedzie pochodu szła orkiestra Stoczni Gdańskiej, następnie maszerowała kompania honorowa Ludowego Wojska Polskiego, przedstawiciele partii, władz wojewódzkich, miejskich oraz delegacje z zakładów pracy. W relacji prasowej twierdzono, że na uroczystość przybyło kilka tysięcy mieszkańców miasta. Na cmentarzu poczty sztandarowe zgromadziły się wokół pomnika. Następnie rozpoczęto przemówienia – pierwsze wygłosił prezydent miasta Stolarek – główny wątek dotyczył „wyzwolenia” Gdańska. Zdobycie miasta zostało przedstawione jako „dzieło robotników i chłopów ZSRR w mundurach wojskowych Armii Czerwonej, którzy wraz z bohaterską Armią Polską wyzwolili nasz kraj spod jarzma hitlerowskiego, a tym samym spod wpływów imperialistycznych”. Polityka władz miała być kontynuacją ich działań w celu stworzenia, jak to określono propagandowo, „Polski ludu pracującego”, czyli „Polski socjalistycznej”. Po przemówieniu ogłoszono minutę ciszy w celu oddania hołdu żołnierzom. Kolejne przemówienie wygłosił konsul ZSRR Krasnienkow – dotyczyło ono „przyjaźni polsko-radzieckiej”, ZSRR jako gwaranta zachodniej granicy Polski, „braterstwa” armii radzieckiej i polskiej podczas walk o „wyzwolenie”. Twierdził też, że „polscy robotnicy przy pomocy inżynierów i techników radzieckich dźwigali kraj z gruzów”. Przemówienie zakończył okrzykiem na cześć przyjaźni polsko-radzieckiej. Kolejną mowę wygłosił przedstawiciel LWP kpt. Kornikiewicz, przedstawiając „rys historyczny walk o wyzwolenie Wybrzeża”. Uroczystość zakończono odegraniem hymnu polskiego, radzieckiego oraz *Miedzynarodówki*, a na grobach żołnierzy złożono wieńce. Następnie, jeszcze tego samego dnia we Wrzeszczu w sali Teatru Wielkiego odbyło się posiedzenie połączonych Miejskich Rad Narodowych Gdańska, Gdyni i Sopotu (dekorację tworzyły czerwone sztandary, portrety Bieruta, Stalina i Rokossowskiego). Przemówienia wygłosili: sekretarz KW PZPR, przewodniczący WRN, konsul generalny ZSRR, przedstawiciele MRN Gdańska, Gdyni i Sopotu. Na zakończenie aktorzy Teatru Wybrzeże, filharmonii, soliści i chór studia operowego przedstawili montaż artystyczny mający ukazać pięcioletni dorobek zespołu portowego Gdańsk–Gdynia⁵⁹.

Obchody rocznic „wyzwolenia” kontynuowano także w kolejnych latach. W 1951 r. w relacji prasowej podkreślano liczny udział w wydarzeniu mieszkańców głównych dzielnic Gdańska – Śródmieścia, Dolnego Miasta, Siedlec, Oruni i Nowego Portu oraz dużą liczbę złożonych przez nich wieńców, które miały tworzyć wielobarwny kobierzec. Zgodnie z tradycją przybyły delegacje KW PZPR, Prezydium Wojewódzkiej i Miejskiej Rady Narodowej, a wiceprzewodniczący tej ostatniej wygłosił pierwsze przemówienie (według niego dzięki walce pochowanych na nekropolii żołnierzy możliwa miała być pokojowa budowa socjalizmu). Po skończonej mowie nastąpiła minuta ciszy, a po niej wystąpienie wojskowego reprezentującego gdański garnizon (akcenty padały na braterstwo armii polskiej i sowieckiej)⁶⁰. Z kolei dnia 29 marca 1952 r. o godz. 16.30 delegacje załóg robotniczych oraz młodzieży wyruszyły z placu Świerczewskiego we Wrzeszczu i placu 1 Maja w Śródmieściu w kierunku cmentarza. Niesiono transparenty z hasłami: „Robotnicy Gdańska czczą 6 rocznicę wyzwolenia wydajną pracą” oraz „Młodzież gdańska

⁵⁹ „Dziennik Bałtycki”, 3.04.1950, s. 2.

⁶⁰ „Dziennik Bałtycki”, 30.03.1951, s. 4.

zawsze będzie czcić pamięć żołnierzy radzieckich – wyzwolicieli”. Wieńce jako pierwsi złożyli przedstawiciele KW PZPR, Prezydium MRN oraz Prezydium WRN⁶¹.

Cmentarz był również odwiedzany w przededniu 22 lipca⁶², np. dnia 21 lipca 1952 r. na nekropolię przybyli w celu złożenia wieńców delegaci gdańskich zakładów pracy⁶³.

Zakończenie – dalsze losy cmentarza

Na terenie nekropolii w kolejnych dziesięcioleciach nadal odbywały się podobne uroczystości. Miały one miejsce m.in. 29 marca 1965 r. W zbiorach APG zachował się osobny zbiór szesnastu fotografii Cmentarza Żołnierzy Radzieckich w Gdańsku z 1965 r. Według opisu na odwrocie zostały one wykonane na dwudziestolecie wyzwolenia ziemi gdańskiej – dnia 29 marca 1965 r. Jedno ze zdjęć przedstawia moment składania wieńców pod Pomnikiem Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich. Wydarzenie miało uroczystą oprawę: wystąpiła orkiestra wojskowa, ustawiono biało-czerwone oraz czerwone flagi i znicze. Ponadto dwunastu żołnierzy z różnych formacji wojskowych pełniło wartę, w wydarzeniu brali również udział harcerze. Na części fotografii widnieje pieczętka Zbigniewa Kosycarza – znanego gdańskiego fotoreportera⁶⁴.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., jak wspominają mieszkańcy Gdańska, w uroczystościach na cmentarzu niejednokrotnie uczestniczyły obowiązkowo dzieci i młodzież z okolicznych szkół – według jednej z gdańszczanek z okazji wizyty na terenie nekropolii gością z ZSRR grupę dzieci z pobliskiej Szkoły Podstawowej nr 57 przyprowadzono w czasie lekcji na cmentarz sowiecki. Z kolei uczniowie Szkoły Podstawowej nr 68 na Siedlcach – harcerze – pełnili na cmentarzu warty, jak wspomina uczestniczący w tym gdańszczanin⁶⁵.

Z czasem na cmentarzu dokonywano różnego rodzaju napraw, remontów i uzupełnień – m.in. w latach siedemdziesiątych wymieniono nawierzchnię⁶⁶. W kolejnym dziesięcioleciu (w latach 1982–1984) pojawiły się nowe elementy wystroju – w 1984 r. wzniesiono pomnik Matek Żołnierzy Polskich i Radzieckich z napisem „Dwie Ojczyzny, Dwie Matki, Miłość i Pamięć Jedna” (zaprojektował go Zygfryd Korpalski, on również wraz ze Zdzisławem Kosedą wykonał obie rzeźby). W 1996 r. na terenie założenia został wzniesiony granitowy krzyż, a wokół pola gwiazd – granitowy murek z tablicami zawierającymi nazwiska poległych⁶⁷. Obecnie obiekt ten jest jednym z kilku gdańskich cmentarzy pomników. Zgodnie z prawem międzynarodowym podlega on ochronie jako

⁶¹ „Głos Wybrzeża”, 29.03.1952, s. 7.

⁶² Dnia 22 lipca w PRL obchodzono Narodowe Święto Odrodzenia Polski, najważniejsze ówczesne święto państwowe. Celebrowano je jako rocznicę ogłoszenia Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, oficjalnie 22 lipca 1944 r.

⁶³ „Głos Wybrzeża”, 21.07.1952, s. 5.

⁶⁴ APG, KW PZPR, 2384/21959, Cmentarz Żołnierzy Radzieckich w Gdańsku, 1965, k. 1–15.

⁶⁵ Relacje ustne złożone autorce w lutym 2016 r.: Grażyna S., Andrzej F.

⁶⁶ APG, Biuro Projektowo-Badawcze Miastoprojekt, Mauzoleum Żołnierzy Radzieckich, 1159/203, Dokumentacja techniczna, 29.09.1976, k. 1 i nast.

⁶⁷ Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, http://www.zdiz.gda.pl/cmentarze/CHAPTER_77125.asp?soid=6E-3E8B3F00224BF3AEC848E9A9D4FDD6 [dostęp 28.11.2015].

nekropolia wojskowa. Na co dzień, podobnie jak pozostałe obiekty tego rodzaju, otoczony jest opieką Zarządu Dróg i Zieleni w Gdańsku, ale przez zwykłych mieszkańców miasta pozostaje raczej zapomniany. Niekiedy wydarzenia organizowane na jego terenie, przede wszystkim uroczystości odbywające się 30 marca w rocznicę „wyzwolenia” Gdańska, wzbudzają skrajne emocje. Wyrazem tego są gwałtowne protesty społeczne – wielu gdańszczanom „wyzwolenie” kojarzy się z okrucieństwami i grabieżami następującymi po zdobyciu miasta w 1945 r. oraz z zależnością państwa polskiego od ZSRR w czasach PRL.

Summary

This text presents some information about Soviet Cemetery in Gdańsk. The cemetery was built in 1947 and later was extend . At first this article describes origins of cemetery, next data about costs of this burial ground. Another question are ceremonies, they are took place in this area. This text is based on archival material from the State Archives in Gdańsk and the local daily news.